

Voorjaarsplanten

Resultaten van de inventarisatie in 1983 en een verzoek voor 1984

door E. J. Weeda

De aanvullende inventarisatie van voorjaarsplanten, die een jaar geleden in Natura (80/2, maart 1983, p. 144-145) werd afgekondigd, heeft niet nagelaten vruchten af te werpen. Aan de hand van nu aangevulde verspreidingskaartjes toont de schrijver aan, hoeveel 'gaten' op de verleden jaar gepubliceerde kaartjes niet de afwezigheid van de soort, maar de afwezigheid van de florist in beeld brachten.

De voorjaarsinventarisatie in 1983

Om de in 1983 geboekte resultaten aanschouwelijk te maken, worden nogmaals de kaartjes van speenkruid (fig. 1) en vroegeling (fig. 2) afgedrukt, waarbij de aanvullingen met driehoekjes zijn aangegeven. Vooral het kaartje van vroegeling is veelzeggend: het aantal uurhokken waaruit deze soort bekend is werd in één jaar van 742 op 1035 gebracht! Ook van soorten als kleine veldkers, zandraket en vroege haver werden de verspreidingsgegevens aanmerkelijk gecompleteerd. Verder bleek dat bepaalde soorten ten onrechte niet op de mini-lijstjes opgenomen waren; van de voorjaarsplanten gold dit met name kluwenhoornbloem en winterpostelein, die als (spuit-resistente?) 'perkjes-planten' sterk in opkomst zijn. Dit laatste kan

trouwens ook gezegd worden van kleine veldkers en (in mindere mate) bosveldkers. Zonder aan de bijdragen van anderen tekort te willen doen, moet ik toch in het bijzonder E. de Boer, J. H. P. Cortenraad, D. van Dam, mw. L. Freese-Woudenberg, J. W. Jongepier, M. A. F. van der Klaauw, mw. A. M. Nieuwenhuijs, J. Pinckaers en P. F. Stolwijk en de Werkgroep Flora van Drenthe bedanken voor hun inzendingen. Uiteraard heeft ook de Afdeling Nederland van het Rijksherbarium zich niet onbetuigd gelaten. De zaterdagexcursies deden in het voorjaar van 1983 opvallend vaak begraaftplaatsen aan. Indien 'goed', dus flora-vriendelijk, onderhouden hebben deze vaak de complete serie voorjaarsannuëlen van het omringende gebied op een kleine oppervlakte bijeen. Aan de rand van de rivierdalen zijn

*Fig. 1. Verspreidingskaart van speenkruid (*Ranunculus ficaria*): vondsten sinds 1950. De blokjes geven vondsten in de periode 1950-1982 aan, de driehoekjes aanvullingen in 1983.*

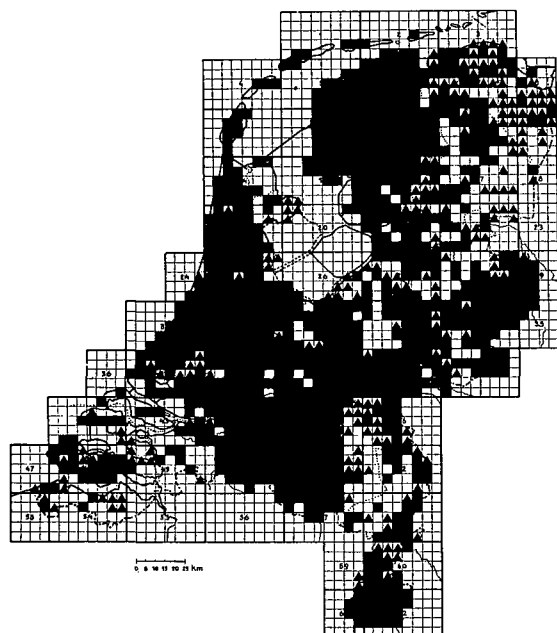
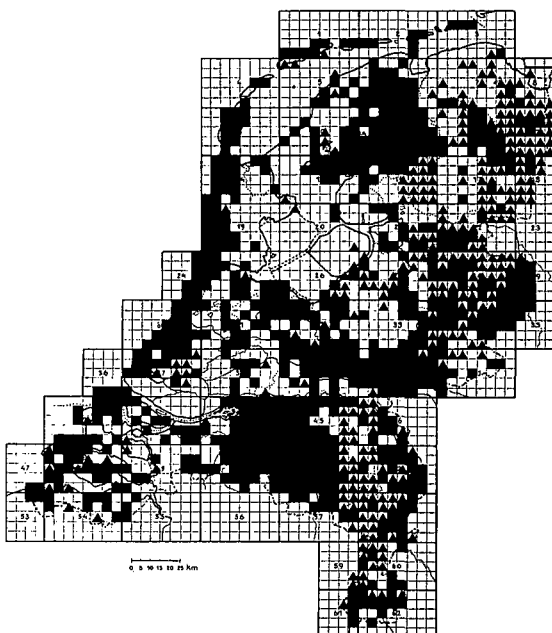

*Fig. 2. Verspreidingskaart van vroegeling (*Erophila verna*): vondsten sinds 1950. De blokjes geven vondsten in de periode 1950-1982 aan, de driehoekjes aanvullingen in 1983.*

daar nogal eens zeldzaamheden bij zoals heeleen (als de naam van dit plantje niet rechtstreeks uit het Grieks vertaald was zou men in de verleiding komen hem via beenderen met kerkhoven in verband te brengen – daar zou een legende omheen te verzinnen zijn).

Nogmaals roze winterpostelein

Voordat ik verder ga met speciale aandacht te vragen voor nog een voorjaarsbloeiër, voel ik me verplicht – al is het met aanzienlijke vertraging – in te gaan op de reacties op mijn stukje in *Natura* 78/3 (maart 1981, p. 68-70) over roze winterpostelein (*Claytonia sibirica*). Als soort die in april begint te bloeien, misstaat deze trouwens niet onder de kop 'Voorjaarsplanten'. Het blijkt dat de combinatie van schaduw en roering van de grond de roze winterpostelein toch wel de beste kansen biedt, zodat zij veel meer in tuinen en parken dan in bossen tot wasdom komt. De groeiplaatsen in bossen liggen dikwijls niet ver van woningen, zo bij Donkerbroek, Wijster, Vierhouten en op een nieuwe groeiplaats in het Heilooërbos. In tuinen vermenigvuldigt de plant zich menigmaal bijkans wonderbaar en gaat dan vaak van tuinliefhebber tot tuinliefhebber, ofwel op eigen initiatief van tuin tot tuin. Aardig wordt de vitaliteit van dit 'gedoogde sier-onkruid' aangegeven in een bijnaam die me werd gemeld: 'Keeps-the-weeds-down'. Evenals andere posteleinen blijkt ook de roze winterpostelein als groente verdiensten te hebben, naar me werd verzekerd. Met dank aan degenen die reageerden: P. L. A. Barto, dr. J. van Borssum Waalkes, dr. C. de Jong, J. Klooster, mw. A. Mees-Wytema, mw. J. P. Stam-Dresselhuys en H. J. Stoffer.

Het miskende ruwe vergeet-mij-nietje

Nu dan een verzoek voor 1984. Bij het werken aan de Atlas van de Nederlandse Flora en de Flora van Nederland viel het me op hoe van bepaalde soorten bij vele (ook gerenommeerde) floristen een onjuist beeld bestaat. Ik haast me hieraan toe te voegen, dat het dagelijks werken met verreweg de omvangrijkste collectie van gedroogde Nederlandse planten iemands kansen om dergelijke fouten op het spoor te komen zeer vergroot – maar dan heeft zij of hij ook de plicht om ze te signaleren. Op veel voorkomende achtergronden van zulke fouten hoop ik in een volgend artikel in te gaan, evenals op de noodzaak van het verzamelen van bepaalde plantesoorten op bepaalde groeiplaatsen en de voorwaarden waaronder dit verantwoord is. Hier wil ik alleen aandacht vragen voor één typisch voorbeeld van een

miskende soort en wel een vroegbloeiende: het ruwe vergeet-mij-nietje (*Myosotis ramosissima*, fig. 3). Volgens de inventarisatiegegevens zou dit plantje door het grootste deel van Nederland voorkomen, zij het niet overal even frequent. Het herbariummateriaal dat ik van deze soort zag is evenwel voor het overgrote deel uit een betrekkelijk gering aantal gebieden afkomstig: allereerst de duinstreek, daarnaast Zuid-Limburg, de dalen der grote rivieren en de Utrechtse Heuvelrug plus het

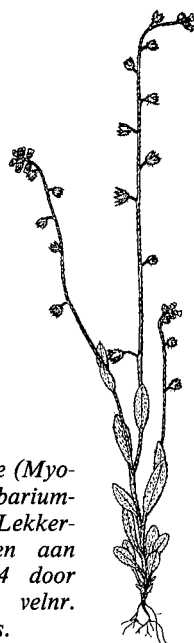

Fig. 3. Ruw vergeet-mij-nietje (*Myosotis ramosissima*). Naar herbariummateriaal, verzameld aan de Lekkerkerkse boezem bij Krimpen aan den IJssel op 20 mei 1924 door M. Peeters (Rijksherbarium, velnr. 422184). Tekening Jan van Os.

Gooi (fig. 4). Heel vaak zijn kleine exemplaren van het middelste vergeet-mij-nietje (*M. arvensis*) voor ruw vergeet-mij-nietje aangezien. Moeilijk wordt het dan, een indruk te krijgen van het waarheidsgedrag van de inventarisatiegegevens uit streken, waar het ruwe vergeet-mij-nietje vaak is aangestreept maar zelden verzameld. Dit laatste betreft vooral Zeeland en Noord-Holland (met uitzondering van de duinstroken van deze provincies), maar ook een aanzienlijk deel van het Maasdal. Een grondig onderzoek naar het voorkomen van ruw vergeet-mij-nietje is dus gewenst.

Allereerst daarom een opsomming van de verschillen tussen de vier 'zand-vergeet-mij-nietjes': veelkleurig, voorjaars-, ruw en middelst vergeet-mij-nietje (*Myosotis discolor*, *stricta*, *ramosissima* en *arvensis*). Voor een uitgebreidere uiteenzetting verwijs ik naar het artikel van G. Verberne in *Acta Botanica Neerlandica* 8/3 (1959), p. 330-337, naar *Flora Neerlandica* IV/1 (1961), p.

125-134 en naar *Gorteria* 10/1 (1980), p. 2-8. Veelkleurig vergeet-mij-nietje is in bloei zonder moeite te onderscheiden aan de bloemkroon: deze is na het opengaan aanvankelijk licht (vanille-)geel en wordt daarna lichtblauw (volgens sommigen eerst nog roze, ik heb dit evenwel nog nooit waargenomen) en zij steekt tenslotte ver buiten de kelk uit. Deze soort wordt meestal tijdens de bloei wel goed herkend. De bloeiperiode is evenwel kort en daarbuiten valt het plantje – vooral tussen gras – niet erg op. Opgaven van veelkleurig vergeet-mij-nietje zijn daarom doorgaans wel betrouwbaar, maar een aanvullende voorjaarsronde als die in 1983 kan heel wat nieuwe vondsten opleveren. Dit plantje blijkt verspreid door een groot deel van Nederland op allerlei, zowel droge als vochtige, mits niet te zware gronden voor te komen.

Van de overige drie soorten is voorjaarsvergeet-mij-nietje veruit het zeldzaamst; evenals ruw vergeet-mij-nietje wordt het zeer vaak ten onrechte opgegeven. Het voorkomen van bladeren in de bloeiwijze is geen betrouwbaar kenmerk om voorjaarsvergeet-mij-nietje te onderscheiden: weliswaar zijn deze bijna altijd aanwezig, maar ook bij ruw vergeet-mij-nietje komen ze vrij dikwijls voor, en doordat deze laatste veel algemener is heeft men een veel grotere kans een ruw vergeet-mij-nietje met bebladerde bloeiwijze te vinden dan een voorjaarsvergeet-mij-nietje. Samenheggende kelkslippen aan de vrucht kan men even-

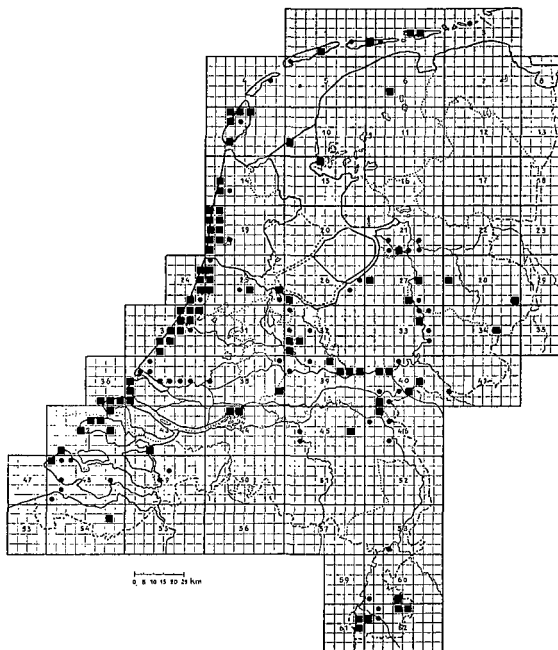

Fig. 4. Verspreidingskaart van ruw vergeet-mij-nietje, uitsluitend gebaseerd op herbariummateriaal.

■ = uurhok waar de soort sinds 1950 is verzameld,
● = uurhok waar de soort alleen vóór 1950 is verzameld.

eens bij ruw vergeet-mij-nietje (vooral in de duinen) nogal eens tegenkomen, zodat ook deze niet voldoende zijn voor de diagnose 'voorjaarsvergeet-mij-nietje'. De Nederlandse naam is trouwens ook al misleidend; 'stijf vergeet-mij-nietje'

'Floristique macabre'. Zaterdagexcursie op 14 mei 1983 op het kerkhof te Zeeland (N.-Br.), groeiplaats van onder andere ruw vergeet-mij-nietje (foto: P. Florusse).

Tabel: Verschillen tussen vier soorten vergeet-mij-nietjes (*Myosotis*)

Soort	vergeet-mij-nietje (<i>Myosotis</i>)	Voorjaars <i>M. stricta</i>	Veelkleurig <i>M. discolor</i>	Ruw <i>M. ramosissima</i>	Middelst <i>M. arvensis</i>
Vrucht- kelk*	Hoek met bloeiwijze-as	30-45°	45-60°	60-120°	45-60°
	Lengte steel	ca. 1 mm	1-3 mm	1-4 mm	3-10 mm
	Vorm steel	recht	recht	gekromd	recht
	Omtrek in zij aanzicht (fig. 6)	langwerpig tot elliptisch	langwerpig	elliptisch tot omgekeerd eirond	omgekeerd eirond
	Stand slippen	samenneigend (kelk ± geslo- ten)	± samennei- gend tot veruit- eenwijkend	± samennei- gend tot ver- uiteenwijkend	± samennei- gend tot uit- eenwijkend
Zoom van bloemkroon	Kleur	lichtblauw	eerst lichtgeel, dan lichtblauw	donker hemelsblauw	hemelsblauw
	Diameter	1,5-2 mm	2-3 mm	1,5-3 mm	2-5 mm
Buis van bloemkroon t.o.v. kelk		iets korter	tenslotte veel langer	iets korter	iets korter
Bladen in bloeiwijze aanwezig?		doorgaans	zelden	vrij vaak	niet
Lengte bloeiwijze** / totale hoogte		0,7-1	0,5-0,7	(0,3-)0,5-0,8	0,2-0,5

* Met betrekking tot de kenmerken van de vruchtkelk dient men de onderste bloem van een bloeiwijzetak buiten beschouwing te laten, daar deze (vooral ten aanzien van de bloemsteel) dikwijls afwijkt van de hoger geplaatste bloemen.

** Uiteraard gaat het hier om volgroeide bloeiwijzen met vruchten.

ware veel beter. De vroegst bloeiende soort is het ruwe vergeet-mij-nietje (vanaf begin april) en niet het zogenaamde voorjaars-vergeet-mij-nietje. Wel karakteristiek is het verschil in vorm van de vruchtkelk en vooral de hoek die deze met de bloeiwijze-as maakt, waarbij men niet op de aller-onderste bloem moet afgaan (tabel). Opvallend is verder het verschil in uiterlijk van de bloeiwijze-as tussen beide soorten: ruw vergeet-mij-nietje heeft een opvallend tengere, meestal wat bochtige as, die niet veel dikker is dan de bloemsteeltjes; voorjaarsvergeet-mij-nietje heeft een opvallende starre en niet erg slanke as. Deze kenmerken tezamen bepalen een uitgesproken verschil in habitus tussen vruchtdragende exemplaren van beide soorten (fig. 5).

Het lastigst is vaak het onderscheiden van ruw en middelst vergeet-mij-nietje. Vooral tengere of aangevreten exemplaren van de laatste geven aanleiding tot verwarring, in het bijzonder als de bloemsteeltjes relatief kort (ca. 3 mm) zijn. D. Lako bracht een vorm van middelst vergeet-mij-nietje met kort gesteelde vruchtkelken stelselmatig tot ruw vergeet-mij-nietje (onder de naam *Myosotis hispida* var. *major*), met als gevolg dat

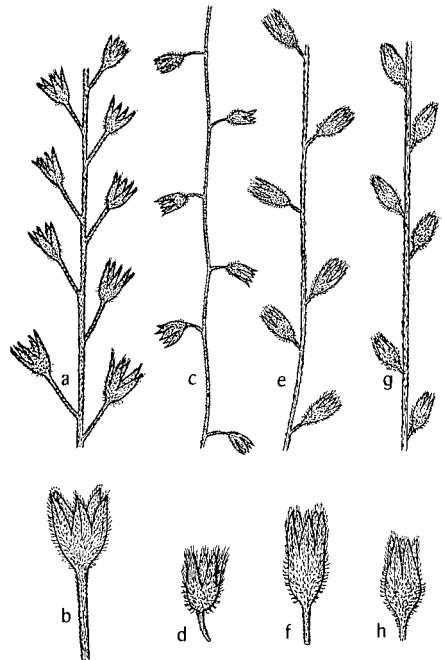

Fig. 5. Vruchtkelken van middelst (a, b), ruw (c, d), veelkleurig (e, f) en voorjaarsvergeet-mij-nietje (g, h). Naar Flora Neerlandica IV/1.

de oude inventarisatiegegevens van deze laatste uit Overijssel en Zeeland integraal onbetrouwbaar zijn (in beide provincies was Lako destijds de voornaamste inventarisator).

Wanneer beide soorten in vrucht staan, herkent men ruw vergeet-mij-nietje het gemakkelijkst aan de overwegend vrijwel recht afstaande tot teruggekromde bloemsteeltjes. Bij middelst vergeet-mij-nietje staan ze steeds regelmatig schuin omhoog, behalve dikwijls bij de alleronderste vruchtkelk. Deze laatste wijkt bij alle vergeet-mij-nietjes nogal eens van de overige af.

Meestal is de habitus van beide soorten ook nogal verschillend. Ruw vergeet-mij-nietje heeft doorgaans een zeer korte hoofdstengel en heeft daardoor in de vruchttijd alleen in de onderste helft van de plant bladeren (aan de stengel en nogal eens een enkel blad onderin de bloeiwijze). Middelst vergeet-mij-nietje heeft een forse, vaak vrij sterk vertakte hoofdstengel en is tot meer dan halverhoogte bebladerd. De eidelingse bloeiwijzen nemen bij vruchtdragende ruwe vergeet-mij-nietjes bijna altijd het grootste deel van de hoogte van de plant voor hun rekening, bij middelste vergeet-mij-nietjes hoogstens de helft. Van deze twee soorten komt de middelste door het overgrote deel van Nederland algemeen voor, terwijl de ruwe een veel localere verspreiding heeft.

De opgesomde verschillen zijn al vaker uiteengezet, onder meer in het bovengenoemde artikel van Verberne, en ik zou me bezwaard voelen door het geven van zoveel herhaling, ware het niet dat het verkeerde beeld van deze vergeet-mij-nietjes dat is ingeburgerd zo hardnekkig blijkt. Daarbij wil ik beklemtonen dat het om goed gescheiden soorten gaat, waartussen geen overgangen bekend zijn. Verwarring ontstaat vooral doordat men teveel aan één enkel onderscheidingskenmerk hecht. Goed verzamelde (d.w.z. volledige, vruchtdragende) exemplaren zijn *altijd* met zekerheid op naam te brengen. Wel problematisch is de scheiding tussen middelst en bosvergeet-mij-nietje (zie F. Adema in de Flora van Nederland, 20e druk, 1983). De vier 'zand-vergeet-mij-nietjes' zijn evenwel goede 'Linneaanse' soorten, ook al heeft de grote Linnaeus zich om hun onderscheiding nauwelijks bekommerd.

Nog iets over de standplaats van ruw vergeet-mij-nietje. In de duinen is het verreweg de algemeenste van de vier soorten, vooral op vrij open plaatsen in de middenduinen. Vaak concentreren de plantjes zich op plekken met veel konijnkeutels. (Middelst vergeet-mij-nietje is ook regelmatig in de duinen te vinden, maar meer aan de

Ruw vergeet-mij-nietje

(foto: Ruth van Crevel)

rand van struweel.) In Zuid-Limburg staat ruw vergeet-mij-nietje op grazige hellingen, meer op zand dan op krijt. Hoog op de helling van de Bemelerberg kan men ruw en voorjaarsvergeet-mij-nietje dooreengroeien vinden. Langs de grote rivieren en aan de Gooi- en Veluwekust van het IJsselmeer staat ruw vergeet-mij-nietje op duintjes en op open plekken in dijkbermen, zoals aan steile kantjes juist onder de top van de dijk en om weilandpaaltjes. In Nijmegen en Zeeland (N.-Br.) zag ik deze soort op kerkhoven. Langs de Utrechtse Heuvelrug is zij met name in en bij zandafgravingen te vinden. In Noord- en Zuid-Holland wordt zij buiten de duinen hoofdzakelijk op aangevoerd zand aangetroffen en voor Friesland geldt vermoedelijk hetzelfde: de enige twee met zekerheid bekende vindplaatsen op het Friese vasteland betreffen stationsterreinen (Veenwouden en Koudum-Molkwerum). Anders dan de andere drie wordt deze soort niet of nauwelijks meer op bouwland aangetroffen.

Mijn verzoek is, herbariummateriaal van ruw vergeet-mij-nietje te verzamelen in die gebieden waar zijn aanwezigheid onvoldoende met zekerheid bekend is, d.w.z. in het gehele land met uitzondering van de duinstreek (fig. 4). Een vruchtdragend plantje tussen karton past meestal zonder moeite in een normale enveloppe; als het daarvoor te groot is, is er een grote kans dat het een middelst vergeet-mij-nietje is. Wie nader over het verzenden of over andere desiderata wil worden geïnformeerd kan dat uiteraard ook melden. Schrijft u er wel bij, of u de exemplaren terug begeert – het liefst behouden wij uiteraard materiaal voor het Rijksherbarium, en een duplicaat van een vergeet-mij-nietje is zó verzameld!

*Adres van de schrijver:
Rijksherbarium,
Schelpenkade 6,
2300 RA Leiden*